

ГАРВАРДСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ: ТРАДИЦІЯ ДОСКОНАЛОСТІ

Стаття присвячена аналізу зарубіжної системи вищої освіти на прикладі одного із найстаріших і найпрестижніших університетів США – Гарвардського.

За рахунок чого Гарвардський університет утримує лідерство на ринку освітніх послуг і має бренд неперевершеної якості фахової підготовки своїх випускників? Це гарвардська філософія навчання, яка полягає в тому, що освіта має бути структурованою, послідовною і забезпечувати максимальну гнучкість та індивідуальний вибір навчальних дисциплін, як і наукові спеціалізації для кожного студента. Американський університет знайшов секрет успіху – органічне поєднання викладання і наукового дослідження, починаючи з бакалаврських і закінчуючи програмами PhD. Це і традиція стимулювання змагальності у навчанні і в дослідницьких проектах, а також атмосфери творчості, поваги і довіри між студентами і викладачами, обміну ідей і пошуків партнерів для їх втілення.

Ключові слова: Болонська Декларація, американська модель вищої освіти, Гарвардський університет.

Статья посвящена анализу зарубежной системы высшего образования на примере одного из самого первого и самого престижного университета США – Гарвардского. За счет чего Гарвардский университет удерживает лидерство на рынке образовательных услуг и имеет бренд непревзойденного качества подготовки специалистов? Это гарвардская философия обучения, которая ориентируется на структурность, последовательность обучения при максимальной его гибкости и индивидуального выбора как учебных дисциплин, так и научной специализации студентом. Американский университет имеет свой секрет успеха – органичное соединение преподавания и научного исследования от бакалаврских программ до программы PhD. Это традиция соревновательности в обучении, научной работе, а также атмосфера творчества, уважения и доверия между студентами и преподавателями, обмена идей и поиска партнеров для их реализации.

Ключевые слова: Болонская Декларация, американская модель высшего образования, Гарвардский университет.

The analysis of foreign educational system is shown in the article with an example of one of the oldest and prestigious universities in the US which is Harvard University. Why does Harvard University keep the leadership at the market of educational services and has a brand with a higher quality of its' graduates' professional training? It runs a way of Harvard's philosophy of teaching, which means that education should be structured, logical, and also provide maximum flexibility and individual choice of disciplines and scientific specialization of each student. The American University had find the secret of success with combining studying and scientific researches starting from Bachelor level and finishing with PhD programs. It has also a tradition of competitiveness' stimulation at studying process and research projects, and creative atmosphere with the respect and confidence between student and teachers, that provides sharing the ideas and searching for partners to implement them.

Key words: Bologna Declaration, American model of Higher education, Harvard University.

Із 2000 року ідеї Болонської Декларації проникли у вітчизняні університети, однак українська модель інтеграції освітняського простору до світового отримала неоднозначні оцінки. Так, у вузах позитивно налаштовані на згадану європейську освітню

систему, яка передбачає широку автономію університетів, академічні свободи і зростання ролі вузівської науки [1]. На наш погляд, презентовані з 2000 р. програми МОН щодо інтеграції до європейського освітнього простору [2], не переслідують мету кар-

динальних освітнянських реформ, а виглядають таким собі «косметичним її ремонтом» у вигляді запровадження окремих її елементів, що тільки зовні свідчать про успішні кроки до європейських освітніх стандартів. При чому таких, що не потребують значного додаткового фінансування: зокрема кредитно-модульна і трансферна системи, проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників. Вже не йдеться про абсурд введення індивідуальних карток навчання студента у наших вузах у 2009 році, які мають сенс тільки за умови вільного вибору ним навчальних дисциплін.

В Україні при підготовці фахівців з вищою освітою продовжує панувати все той же «масовий пошив, а не індивідуальне замовлення». В університетах зберігають чинність навчальні плани, укладені на державних стандартах навчання зі спеціальності, а дисципліни вільного вибору вузу чи студента є доволі мізерними. А декларовані Болонською системою академічні свободи, автономія університетів все ще залишаються мрією, реальність яких у швидкому майбутньому доволі проблематична [3]. Відчутний супротив викликала в академічних колах ідея переходу до дворівневої системи підготовки наукових звань, ліквідації віджилої радянської моделі ВАКу та перехід до світової практики присудження наукових ступенів і звань [4].

На наш погляд декана з десятирічним стажем, вітчизняна модель освіти, яка нібито орієнтується на європейську інтеграційну модель, нині фактично являє собою такий собі гібрид старої радянської системи і нової – європейської, яку гумористи у освітнянських колах охрестили «болванською» чи «оболонською». За якою втрачається головна ідея інтеграційного освітнього простору – якість знань випускників вузів, високий рівень їх кваліфікації, що не забезпечує підстави для реальної конкуренції на європейському ринку праці, а також не сприяє можливості продовження навчання за кордоном. Не важко спрогнозувати, що буде, коли вітчизняні дипломи визнають країни ЄС, а згодом виявиться, що якість підготовки наших фахівців не відповідає європейським стандартам. А у нас навчальні плани скориговані нібито під європейські стандарти, однак навчальне навантаження професора і доцента, так і співвідношення студентів на одного викладача, рівень заробітної плати, бюджетне фінансування університету не відповідає тим-таки стандартам світовим. Цей формалізований підхід до впровадження інтегрованої до євростандартів освітнянської моделі дає додатковий аргумент її принциповим противникам, які продовжують поширювати міфи про переваги радянської моделі освіти і відсталість західної, особливо американської, посилаючись на досвід нинішньої освітнянської модернізації за проектом МОН [5].

Частина вітчизняних викладачів і студентів, які скористалися можливостями загальноєвропейської інтегральною системою освіти чи американськими програмами мобільності і обміну, які кваліфікуються «п'ятою свободою» і передбачають вільний обмін знаннями, студентами і дослідниками, отримали реальні знання про зарубіжну освітню систему. Вони на

практиці переконалися, що остання орієнтується на підготовку кваліфікованого спеціаліста, що є творчою особистістю, здатною до новаторства, пошуків нових знань з тим, щоб бути готовими дати відповідь на виклики інформаційного суспільства і глобалізації. Перебування автора статті за програмою регіональних наукових обмінів між університетами США і зарубіжними освітніми центрами, яка фінансується Американською Радою Міжнародної освіти при Інформаційній Агенції Конгресу США (ACTR\ACCELS) з 1 вересня по 1 січня 2000 року в Гарвардському університеті та знайомство з системою вищої освіти в США не тільки дає можливість, а й зобов'язує висловити свої міркування щодо зарубіжної системи освіти у контексті активної дискусії української громадкості щодо перспектив вітчизняного освітнього простору. Нами вже давалися оцінки щодо громадянської освіти в США, американського досвіду впровадження гендерних студій в університетські програми [6].

Запропонована нині тема є доволі актуальною з точки зору розвінчання міфів про досконалість старої радянської системи освіти і відсталість американської, яка видається їм такою, що продукує особистостей з примітивним рівнем освіти та націленістю на масову індустрію споживання. Вважаємо, досвід організації навчальної і наукової роботи у провідному університеті США, що входить до п'ятірки кращих університетів світу, не є зайвим для вітчизняних освітян. Він стане у нагоді, оскільки європейська стратегія мобільності освіти і дослідницьких програм на найближчі десятиліття пов'язується саме з інтеграцією університетської освіти, відкритістю її і доступністю до студентів не тільки з країн ЄС, а й Східної Європи.

Водночас, спостереження автора за долею українських студентів, які отримали можливість на конкурсній основі за підтримки американських програм обміну скористатися можливістю навчання у Гарвардському університеті, дозволяють долучитися до порушеної останнім часом у періодиці теми щодо європейської освітньої і професійної компетентності українських учасників академічних і освітніх обмінів та чи зацікавлена Україна у них? [7]

Відзначимо, що Гарвардський університет є першим університетом США за часом свого заснування (1636) і один із найбільш престижних у сучасному світі. Окрім навчального закладу, який складається із 9 факультетів з 15 тисячами студентів бакалаврського рівня, що має потужну магістратуру і аспірантуру, Гарвардський університет є відомим міжнародним центром, який має у своєму складі 17 науково-дослідних інститутів, систему спеціалізованих бібліотек, фонди яких поступаються тільки бібліотеці Конгресу США. Як відомо, він входить до п'ятірки кращих університетів світу згідно з міжнародним рейтингом.

Заснований у 1636 році за рішенням Законодавчих зборів колонії Массачусетської затоки, Гарвардський коледж був названий на честь його першого спонсора – молодого священика Джона Гарварда з м. Чарлстоуна, який у 1638 році заповів всю свою бібліотеку та більшу частину майна (800 фунтів)

коледжу. Його першими студентами були 9 осіб, яких навчав один викладач. Перші сто років існування Гарвардський коледж був відносно малим, провінційним консервативним богословським закладом, що копіював англійську освітню модель університетів Кембриджа та Оксфорда, дотримуючись пуританських засад у вихованні та методики зубріння і муштри. Проте у XVIII ст. його викладачі, які здобули професорські ступені в університетах Німеччини і побачили недоліки англійської університетської моделі, ініціювали відкриття при коледжі трьох професійних шкіл – богословської, медичної і права із магістерськими відділеннями. Водночас, було визнано за доцільне на бакалаврських курсах читання спеціальних курсів професорами. Із другої половини XIX ст. коледж перетворено на класичний університет зі своєю обсерваторією (1846), аспірантурою (1847), хімічною лабораторією (1857), музеєм натуральної історії (1860), сільськогосподарською та школою бізнесу.

Із часу ректорства Чарльза Еліота (1869-1909) Гарвардський університет визначив своїм пріоритетом досконалість освіти і досягнення статусу найкращого і загальнодоступного освітнього закладу США. Як еквівалент німецької системи освіти відкрито факультет філософський (Arts and Sciences), з 1872 року введено науковий ступінь магістра та доктора філософії (PhD). Спираючись на давні власні традиції, керівництво університету прагнуло зібрати здібних студентів з усіх куточків країни, проголосивши принцип рівного доступу до якісної освіти для всіх, незалежно від етнічної і релігійної групи і майнового статусу. Контингент студентів університету в цей час досяг трьох тисяч [8].

Професорсько-викладацький колектив університету виробив таку систему навчально-виховного процесу, яка стимулює кожного студента на максимальний розвиток своїх талантів. Так, відбір студентів на навчання відбувається за конкурсною комплексною системою, яка складається із тестів декількох видів, творчого есе, а також результатів навчання у школі, що дозволяє отримати здібних і амбітних студентів. Річна вартість навчання в університеті – 40 тис. \$ США, однак більшість із вступників (до 70 %) користуються гнучкою системою особистого рейтингу знань і здібностей для отримання фінансової допомоги (Гарвардського освітнього фонду для найбільш обдарованих, фонду штату, окремих спонсорів чи фундаторів спеціальних іменних стипендій – випускників університету, включно з практикою державного пільгового кредиту). Зазначимо, що згідно з контрактом, укладеним зі студентом, сума наданого державою кредиту на навчання повертається ним протягом 10-15 років і може бути суттєво зменшена (до третини), якщо він за роки навчання продемонстрував відмінні знання. Останнє, безумовно є стимулом для студентства у досягненні відмінних результатів. Принагідно зазначимо, що спілкування автора статті з деякими випускниками і студентами університету, які є вихідцями із незможних родин російських і українських емігрантів, засвідчило, що згаданий навчальний заклад є елітним, але і водночас доволі демократичним. Оскільки

перепусткою до нього є не гаманець батьків абітурієнта, а особисті здібності, висока мотивація до навчання, яка зберігається все життя, як і прагнення не втрачати зв'язок з університетом, який забезпечив диплом, що гарантує успішне професійне зростання і матеріальний достаток. Випускники Гарварду активно примножують традицію матеріальної і моральної підтримки вузу з заслуженим брендом гарантії досконалості в професійній і науковій підготовці, що знайшло своє втілення в університетському гербі у вигляді девізу: «VERITAS» (Істина).

Університет орієнтується на створення академічної спільноти, де особистості зможуть займатися науковою роботою з будь-якої академічної дисципліни. За ініціативою ректора Лоуренса Лоувелла (1909-1933) суттєвого реформування зазнали навчальні плани, які орієнтувалися на принцип вільного вибору студентом дисциплін майбутньої спеціалізації. Про зацікавленість студентів всіх факультетів у навчанні свідчить, що більшість із них (97 %) успішно закінчують вуз. Зазначимо, що про якість підготовки фахівців свідчить той факт: шість президентів США є випускниками університету, більшість відомих власників фірм, корпорацій, банкірів, юристів також мають гарвардський диплом [9].

За рахунок чого Гарвардський університет утримує лідерство на ринку освітніх послуг і має бренд неперевершеної якості фахової підготовки своїх випускників? Знайомство з практикою організації навчального процесу, яка дуже мало схожа на вітчизняну, переконує, що цей американський університет знайшов секрет успіху – органічне поєднання викладання і наукового дослідження, починаючи з бакалаврських і закінчуючи програмами (PhD). Це традиція стимулювання змагальності в навчанні і в дослідницьких проектах, а також атмосфери творчості, поваги і довіри між студентами і викладачами, обміну ідей і пошуків партнерів для їх втілення. Окрім того, Гарвардський університет надає студентам винятковий привілей навчання з талановитою молоддю зі всіх куточків світу, яка складає третину його контингенту і має високу мотивацію до якісної освіти та наукових пошуків. Але не останнє місце посідає гарвардська філософія навчання, яка полягає у тому, що освіта має бути структурованою, послідовною та забезпечувати максимальну гнучкість та індивідуальний вибір навчальних дисциплін, як і наукової спеціалізації для кожного студента [10].

Яким чином це досягається? Автономія університетська дозволяє повну свободу у виборі спеціальних курсів, щорічного коригування навчальних планів з врахуванням ринку праці, настрої якого відстежуються на щорічній «ярмарці вакансій», що проводиться за участі провідних фірм, бізнесових структур. Це має зворотній позитивний результат: значна частина студентів запрошується на роботу, як тимчасову, так і постійну з неповним робочим днем, що є матеріальним підґрунтям для успішного навчання. Водночас, вона слугує додатковою і доволі практичною мотивацією для свідомого вибору своєї спеціалізації у рамках вибраного фаху. У результаті студент отримує таку кваліфікацію, яка відповідає його особистим здібностям і потребам ринку праці, що

гарантує йому не тільки працевлаштування, а й успішну кар'єру. Тому в університеті створені всі умови для поєднання навчання і роботи: студент не тільки сам обирає щорічно комплекс навчальних дисциплін, а й навчальний час. Цьому слугує гнучкий розклад занять, бібліотеки, які цілодобово працюють, Інтернет, індивідуальні консультації з викладачами. Тому студент Гарвардського університету – це студент організований, з високою мотивацією на отримання певної спеціальності, який вмє і бажає вчитися, а також має всі умови для реалізації своїх амбітних планів. І чи найбільш головне – ні професорсько-викладацький склад Гарвардського університету (2 тисячі професорів і 12 тисяч співробітників), і не менша армія студентів не є рабами стандартного навчального плану чи освітніх держстандартів зі спеціальності. І не тому, що мають самостійність в організації навчального процесу, науково-дослідної роботи і не мають аналогу у вигляді централізованого керівного освітянського органу на кшталт нашого МОН, який визначає і контролює організаційні, методичні, фінансові засади діяльності вузів. А тому, що твердо переконані: переваги має не догматична і традиційна навчальна програма, а ліберальна модель, яка допускає щорічні нововведення. І сама структура підрозділів Гарвардського університету мало схожа на наші традиційні факультети, оскільки допускає існування академічних інституцій, які окрім науково-дослідницької роботи, займаються і викладацькою. (Додаток 1). Університет переконливо демонструє переваги своєї наукової школи: понад тридцять його представників є лауреатами Нобелівської, а також Пуліцерівської премій.

Гарвардський університет публікує щорічний збірник навчальних курсів, спецкурси і спецсемінари [11]. У навчальному плані американського вузу є три компоненти: основні дисципліни, область концентрації (головні спеціалізовані курси) та предмети за вибором. Разом вони призначені сформувати фундаментальні цілі ліберальної освіти. Основні базові загальноосвітні курси надають студентам знання із методів досліджень у 11 важливих галузях знання (Додаток 2) і складають одну чверть від загального навчального плану студента і викладаються найбільш видатними професорами університету. Керівництво вузу орієнтуються на те, що навчальні програми мають забезпечити вільне володіння студентів іноземною мовою. Кількість курсів, що пропонуються, є винятковою – біля 4 500, включно з 40 спеціалізаціями. До того ж кожен із студентів має змогу укласти свою власну програму навчання. Енергійні і амбітні студенти можуть скористатися перевагами навчання за декількома програмами – бакалаврськими і магістерськими. Для студентів, які вступають з вже визначеними академічними інтересами, Гарвардський університет, починаючи з 1991 року, пропонує розширену програму (інтенсивний курс), що дозволяє поглиблено вивчати їх поле концентрації. Вони доповнюють свою навчальну діяльність індивідуальними та груповими дослідницькими проектами, оплачуваною і добровільною інтернатурою та навчанням за кордоном.

Гарвардські студенти у середньому проводять 12 годин на тиждень у класах і мають широкі мож-

ливості для планування пріоритетів у навчанні та організації вільного часу.

Кожний студент університету вивчає чотири курси в обох осінньому та весінньому триместрах. Вибір предметів робиться за допомогою навчального дорадника протягом тижневого строку так званого «магазину» предметів на початку кожного семестру. Факультет розробляє свої курси з оптимальними умовами навчання: розмір груп, обладнання, наочні матеріали та розташування навчальних аудиторій – все береться до уваги. Деякі з гарвардських найбільш популярних курсів, які часто знаходяться у основному навчальному плані, викладають у великих лекційних залах, а більшість курсів викладається у невеличких аудиторіях для 20 студентів. Група для семінарських занять формується у межах 10 осіб [12].

Університет надає усю можливу допомогу у вигляді консультацій, які може потребувати студент. Зазначимо, що консультативна та кураторська системи як важливі складові навчально-виховного процесу Гарвардського університету були започатковані ректором Л. Лоувеллом і пройшли випробування часом. Для студентів першого року навчання працює спеціальна консультативна мережа, передбачені «семінари новачків» та спеціальний «Офіс декана новачків». Який опікується як організацією навчання, так і поселенням студентів у гуртожитки та створення там максимально психологічно сумісних громад у 30-40 студентів на чолі з проктором. Останній – студент магістерських програм або адміністратор, який знайомий з усіма важливими аспектами університету, завдання якого допомагати студентам адаптуватися до умов навчання. Проктори також виконують обов'язки навчальних дорадників, допомагаючи студентам пристосуватися до розкладу, обрати сферу спеціалізації. Гарвардський університет пропонує широкий вибір областей спеціалізації у специфічній академічній дисципліні. У середині цих областей існує багато різних варіантів для спеціалізації, можливим є як комбінування основних областей, так і розробка особливої спеціалізації. Старшокурсники у багатьох сферах концентрації записуються в спеціальні групи від 1 до 5 чоловік, де навчання проходить у вигляді індивідуальних консультацій [13].

Більше половини гарвардських студентів обирають професійні цикли предметів згідно зі своєю спеціалізацією та пишуть тези або повний дослідницький проект під керівництвом професорів та викладачів факультету і навчання для них проводяться у формі індивідуальних консультацій. Інститут дорадників передбачений і для студентів старших курсів у вигляді спеціального департаменту, де представлені всі факультети, що мають окремий офіс із штатом головних наставників та персоналом дорадників – викладачів, які консультують з питань академічної та професійної сфери. Окрім того, вони постійно пропонують семінари та заняття у гуртожитках або святкові вечери, прийоми, з їх неформальним спілкуванням між студентами та викладачами. Коли студентам потрібна додаткова допомога у їх курсовій роботі, вони можуть звернутися до Бюро Навчальної Ради. Студенти також можуть продуктивно витратити час для наукового дослідження у Професійному

Центрі чи у справі підготовки до майбутньої кар'єри у Офісі Кар'єрних Послуг. Міжнародний Офіс існує для спеціальних потреб іноземних студентів та стипендіатів, що відвідують Гарвард.

Висококваліфікований викладацький склад та умови, що Гарвардський університет створює для навчання за допомогою своєї інфраструктури: бібліотеки, лабораторії, музеї та науково-дослідницькі центри – є неперевершеними для будь-якого закладу такого типу. Це і найбільша університетська бібліотечна система у світі, яка налічує біля 13 мільйонів книг, система студентського самоврядування та соціально-побутові умови (250 студентських організацій, понад 40 спортивних команд, що мають статус національних, облаштована система гуртожитків, їдалень та кафе, Гарвардський Центр зайнятості, Інтернет-Центр, університетські студентські і викладацькі спортивні клуби, студентська поліклініка) [14].

Усі погоджується, що найбільшою гордістю Гарварду є його студенти. Хоча всі вони приїхали з різних місць, з різним рівнем підготовки, мають різні таланти, амбіції та інтереси, усіх їх об'єднує пристрасть до навчання. Цю енергію можна відчутти у аудиторіях та поза ними. Тут переконані, що в гуртожитках та їдальнях вчать стільки ж, скільки в лабораторіях та аудиторіях. Оскільки прийом у бакалаврат в університеті порівняно невеликий, існує багато можливостей краще пізнати студентів. Розмови пізньої ночі та суперечки за столом – це велика частина життєвого і наукового досвіду, що отримують тут. Інша відмінність Гарвардського університету полягає в тому, що студенти в повній мірі користуються можливостями інтелектуального, політичного, культурного та мистецького обміну, який забезпечується діяльністю науково-дослідних інститутів, музеїв, практикою міжнародних програм наукового обміну. Протягом академічного року гості та відвідувачі факультету (письменники, актори, відомі політики, зарубіжні вчені) зустрічаються зі студентами. Своєрідним координатором наукового та культурного життя гарвардської спільноти є щотижнева газета, яка не тільки інформує про всі заходи, які відбулися у вузі, а й містить інформаційний блок з переліком всіх майбутніх, куди запрошуються усі, хто має університетське посвідчення. Серед згаданих заходів – міжнародні наукові конференції, які проводяться за ініціативи науково-дослідних інститутів Гарвардського університету, виставки наукових колекцій в університетських музеях, художніх полотен в картинних галереях, музичні концерти, виступи публічних політиків, включно з президентами, які обирають університетську аудиторію в якості пробного майданчику для своїх проєктів, дискусії студентські, фестивалі, спортивні змагання, засідання клубів. Зазначимо, що короткий період перебування у Гарвардському університеті з його насиченим життям дає можливість пізнати справжню інтелектуальну Америку, яка так мало схожа з тим образом прагматичного і простуватого «янкі», інтереси якого не виходять за рамки масової культури.

Становлення інституту магістратури і аспірантури у Гарвардському університеті пов'язано з ректором Ч. Еліотом. Вибіркова система, введена у 1867 році,

давала можливість професорам коледжу пропонувати спеціалізовані курси для кращих студентів. Деякий час не було чіткої різниці між бакалавратом і магістратурою – аспіранти просто обирали дисципліни, які вони не вивчали у коледжі. Однак вже у 1871 році аспірантський список складався із 74 дисциплін. З 1872 року Академічна Рада рекомендувала кандидатів на ступені АМ (магістр мистецтв), SM (магістр наук), доктор філософії (PhD). Було встановлено, що в майбутньому ступінь магістра буде надаватися після року навчання в магістратурі і складання іспитів. У 1875-76 роках навчальні курси для аспірантів були вперше систематизовані у вигляді каталогу, де передбачалися основні дисципліни, а з 1885 року – окремі спецкурси. Починаючи з 1945 року, всі кандидати на навчання в аспірантурі мають подавати рекомендаційні листи, які раніше вимагалися лише для стипендіатів [15].

Сучасна структура і організаційні засади магістратури і аспірантури були розроблені у 1969 комітетом викладачів під керівництвом професора з історії Роберта Вольфа. Вона представлена Академічною радою міжфакультетських докторських програм з метою їх координування. Програми на здобуття наукового ступеня розробляються радою факультету. Це програми з природничих, соціальних, гуманітарних наук. Пропонуються ступені: АМ – магістр мистецтв, SM – магістр наук, ME – магістр інженерних наук, MFS – магістр лісових наук, PhD – доктор філософії (Додаток 3).

Факультет мистецтв і наук встановив спеціальну програму PhD – *ad hoc*, коли затверджена програма дослідження студента виходить за межі дисциплін одного факультету. Комісія цієї спеціальної програми затверджується Адміністративною Радою університету і складається із чотирьох членів: 3 – повинні бути членами факультету мистецтв і наук та представляти принаймні два інші факультети. Зацікавлені студенти повинні звернутися до асистента декана із справ студентів і подати заяву на участь у програмі. Претендент на навчання має завершити повний рік навчання в аспірантурі і досягти визначних успіхів, щоб подати заяву на переведення до програми *ad hoc*. Зазвичай, при переведенні студента на цю програму факультет зберігає фінансову відповідальність за студента. Магістерські ступені не підлягають програмі *ad hoc*. Студенти Гарвардського університету можуть подати заяву на однорічну програму здобуття магістерського ступеня (АМ, SM). Студенти залишаються зареєстровані на предметах магістеріуму, їх куратором є асистент декана з бакалаврату. Вимоги для здобуття ступеня встановлюються факультетом. Академічні вимоги: вісім завершених напівкурсів на рівні, визначеному факультетами і один повний рік навчання. Зазвичай, студент може отримати лише один ступінь АМ, але є винятки, коли дозволяється отримати два ступеня з дотриманням відповідних вимог – не менше одного повного року навчання для кожного ступеня. Якщо вимоги для магістерської програми виконані на кінець четвертого року навчання, студенту дозволять здобути ступінь магістра одночасно. Таким студентам зараховується один рік навчання в магістеріумі.

Якщо ці студенти отримують дозвіл навчання за докторською програмою, то вони зі своїми транскриптами (документи з оцінками) зарахуються до аспірантури другого року. Щоб навчатися у докторантурі протягом навчання у магістеріумі, потрібно подати в офіс деканату заяву. Не всі факультети пропонують програми АМ, деякі із них не приймають заяви на згадані програми лише як шлях до наукового ступеня PhD (доктор філософії) [16].

Ступінь PhD передбачає опанування цілого курсу спеціальних дисциплін та отримання компетентності у конкретній науковій галузі, яка зазначається у дипломі. Вимоги для PhD різняться в залежності від дисципліни і навіть в межах однієї дисципліни. Однак найбільш стандартні вимоги: стаціонарне навчання як мінімум два роки в аспірантурі. Ця вимога може бути зменшена на строк до одного року (вісім пів-курсів), якщо факультет кандидата гарантує зарахування академічних кредитів за роботу, виконану в іншому вузі. З більшості предметів студенти повинні скласти загальний іспит перед початком дослідження наукової теми (дисертації). Зазвичай, коли дозволяє попередня підготовка, ці іспити складаються в кінці другого року стаціонарного навчання. Проект дисертації має бути розглянутий і схвалений членами кафедри. Студент, який бажає представити як дисертацію опубліковану статтю чи серію статей, книгу або інший рукопис, прийнятий до друку, повинен мати рекомендації відповідного факультету і отримує свідоцтво про прийняття дисертації, підписане принаймні трьома авторитетними фахівцями. Завершена дисертація обговорюється на засіданні кафедри і в разі позитивного рішення вважається захищеною. У випадку, коли дисертант отримав зауваження опонентів, з якими він не погоджується, відбувається публічний захист на вченій раді факультету. Як бачимо, процедура захисту дисертації доволі демократична, хоча програма підготовки її доволі складна, однак не вимагає атестації з боку будь-яких інших інституцій, як-то вітчизняний ВАК. За якість підготовки наукових кадрів відповідає тільки університет, який зацікавлений у дотриманні академічних стандартів і свобод і суспільство йому довіряє цю високу місію [17].

Таким чином, Гарвардський університет знайшов свій секрет успіху, що дозволив йому стати одним із найпрестижніших вузів США та світу. Це традиція досконалості підготовки фахівців, наукових шкіл університету, яка базується на органічному поєднанні викладання і наукового дослідження, стимулюванні високої мотивації до якісної освіти, організації змагальності у навчанні та науково-дослідній роботі студентів, створення атмосфери творчості, поваги і довіри між студентством і викладачами. Гарвардська філософія навчання полягає у тому, що освіта має бути структурованою, послідовною та забезпечувати

максимальну гнучкість та індивідуальний вибір як навчальних дисциплін, так і наукової спеціалізації кожним студентом. Повна самостійність університету дозволяє йому у повній мірі скористатися свободою у виборі спеціальних курсів, щорічного коригування навчальних планів з врахуванням ринку праці, попит якого ретельно відстежуються. В університеті створені всі умови для поєднання навчання, наукової і роботи за фахом, оскільки студент має змогу обирати не тільки комплекс навчальних дисциплін, а й навчальний час. Тому студент Гарвардського університету – це студент організований, з високою мотивацією на отримання певної спеціальності, який вміє і бажає вчитися, а також має всі умови для реалізації своїх амбітних планів.

Тепер стосовно згаданої проблеми – занепокоєності частини громадськості щодо загрози втрати Україною частини талановитої молоді, яка бере участь в міжнародних програмах з обміну студентами і викладачами. Досвід автора статті, яка мала можливість брати участь в аналогічній програмі з обміну свідчить, що із тридцяти чоловік – учасників програми, організованої Американською Радою Міжнародної освіти при Інформаційній Агенції Конгресу США (ACTR\ACCELS) з 1 вересня 1999 року по 1 січня 2000 року, всі повернулися на батьківщину. Зустріч, яка була проведена організаторами програми з її учасниками через три роки, засвідчила факт присутності всіх в Україні. Більшість із нас отримали практичний освітянський досвід, що й забезпечив професійне зростання кожного: захист дисертації, отримання звання доцента, професора, обрання за конкурсом на посаду завідувача кафедри, декана. Зокрема, автор статті розробила і впровадила у навчальний процес спеціальні курси з гендерної історії, опублікувала цикл наукових статей зі згаданої проблематики, а у 2001 році була обрана деканом історичного факультету. Щодо результативності міжнародного обміну студентів у контексті якості професійної підготовки українських учасників програм, то як декан факультету, який щороку підтримує участь у зарубіжних стажуваннях біля 30 студентів, підтверджую ефективність цієї практики. Досвід спілкування з українськими студентами, які навчалися у Гарвардському університеті у 1999 році свідчить, що наша молодь демонструє не тільки здатність навчатися у цьому престижному вузі США, а й бажання повернутися на батьківщину за умови проведення реальних суспільних реформ. Тому цілком згодні з висловленими у періодиці оцінками результатів та перспектив міжнародних освітніх і наукових програм як таких, що не становлять загрози для вітчизняного наукового потенціалу за умови розробки державної стратегії розвитку останнього і механізмів підтримки здібної молоді, яка отримала європейський досвід і освіту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічні свободи, університетська автономія та освіта для сталого розвитку. Мовою документів. – Миколаїв, 2009. – 281 с. ; Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум-2009: стратегії України в геополітичному просторі». 11-14 червня 2009 року. Тези. – Ялта, 2009. – Т. 3. – С. 10–25.

2. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного розвитку // Освіта України. – 2005. – № 24. – 29 березня. – С. 4–5 ; Собирающий урожай должен помнить о сеявшем хлеб // Зеркало недели. – 2008. – № 22. – 14 июня. – С. 13.
3. Знання оптом и в розницу, или неудобные вопросы министру образования и науки // Зеркало недели. – 2007. – № 20. – 26 мая. – С. 13 ; Гадячский В. Болонский процесс или сицилийский тупик? Критический взгляд на предлагаемые изменения в законе «О высшем образовании» // Зеркало недели – 2009. – № 2. – 24 января. – С. 12 ; Табачник Д. Высшее образование ждет Армагеддон // 2000. – 2010. – 16-22 апреля. – С. 1, 6–7 ; Доповідь міністра освіти і науки Дмитра Табачника на підсумковій колегії 22.04.2010 р., м. Харків // <http://www.mon.gov.ua>
4. Мартовские тезисы : «А за вікном майже весна» // Зеркало недели. – 2008. – № 12. – 29 марта. – С. 14 ; Рожен А. Центр вільнодумства // Зеркало недели. – 2005. – № 40. – 15 октября. – С. 16 ; Меркт Р. Плохо учили? Верните деньги // Зеркало недели. – 2007. – № 23. – 16 июня. – С. 13 ; Манукян В. От плагиата до дегенерата... // Зеркало недели. – 2005. – № 29. – 30 сентября. – С. 15 ; Возможен ли украинский эквивалент PhD, или как исключить покупку кандидатской диссертации? // Зеркало недели. – 2006. – № 35. – 16 сентября. – С. 14.
5. Даренский В. Существует ли на Украине высшее образование? / В. Даренський // 2000. – 2010. – 24 апреля. – С. 5.
6. Шевченко Н. В. Жіночі та гендерні університетські курси (зарубіжний досвід) та перспективи їх інституалізації у вітчизняній вищій освіті // Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили. Історія, техніка, екологія, педагогіка, політологія. – Миколаїв, 2002. – Вип. 2(3). – С. 37–39 ; Шевченко Н. В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 30–40 ; № 2. – С. 36–48.
7. Колесник Л. Докторант, каков он есть // Зеркало недели. – 2009. – № 22-23. – 20 июня. – С. 17 ; Таран Л. Идея сенатора охватила Украину // Зеркало недели. – 2005. – № 32. – 26 августа. – С. 13.
8. Harvard. An Introduction to Harvard College. – Cambridge, MA, 1999.
9. The Harvard Guide. The Faces, Places, History, of American's Oldest University-Cambridge, MA, 1998. – P. 3–10.
10. The University Committee On Environment // The Environment at Harvard : Courses with Environmental Components 1999-2000. – P. 2–3 ; A Letter to the Harvard Community from President Neil L. Rudenstine. – Cambridge, MA, 1999. – P. 3–6.
11. Courses of Instruction 1999-2000. Harvard College – Cambridge, MA, 1999 ; The Environment at Harvard: Courses with Environmental Components 1999-2000.
12. Online at: <http://environment.harvard.edu> ; www.registrar.fas.harvard.edu.
13. www.fas.harvard.edu/~fdo.
14. The Harvard Guide. The Faces, Places, History, of American's Oldest University-Cambridge, MA, 1998. – P. 10–15.
15. www.gsas.harvard.edu/progstud/progstud.htm.
16. Radcliffe. Border Crossings / Quarterly – Boston, 1999. – Volume 85, No.2. – P. 3–4 ; www.Registar.fas.harvard.edu.
17. www.gsas.harvard.edu/progstud/progstud.htm.

Додаток 1

Академічні відділення, департаменти та комітети

– Афро-Американські студії.	– Германські мови та література.
– Антропологія (археологія, біологічна антропологія, соціальна антропологія).	– Уряд (міжнародні відносини, політична думка та її історія, американський уряд).
– Прикладна математика.	– Історія.
– Астрономія та астрофізика.	– Історія та література.
– Біохімічні науки.	– Історія мистецтва та архітектури.
– Біологія.	– Історія наук.
– Кельтські мови та література.	– Лінгвістика.
– Хімія.	– Література.
– Хімія та фізика.	– Математика.
– Класика.	– Музика.
– Порівняльна література.	– Близькосхідні мови та цивілізації.
– Комп'ютерні науки.	– Філософія.
– Науки про Землю та планети (геофізичні, геологічні науки).	– Фізика.
– Східно-Азіатські Науки (історія та література Японії, Китаю, Кореї, Таїланду, В'єтнаму).	– Психологія.
– Економіка (економічна теорія, міжнародна економіка, монетарна та фіскальна політика, кількісні методи).	– Релігієзнавство (буддизм, християнство, іслам тощо).
– Технічні науки (електротехніка, комп'ютерна техніка тощо).	– Романські мови та літератури.
– Англійська та американська мова та література.	– Санскрит та індійські студії.
– Науки про навколишнє середовище та суспільна політика.	– Слов'янські мови та літератури.
– Фольклор та міфологія.	– Соціальні студії.
	– Соціологія.
	– Спеціалізації.
	– Статистика.
	– Візуальні студії (фотографія, малювання, скульптура).

Додаток 2

11 сфер основного навчального плану

- Іноземні культури (культурні традиції, досвід, перспективи).
- Історичні студії А (основний історичний розвиток сучасного світу).

- Історичні студії Б (видатні історичні події та їх вплив на історію).
- Література та мистецтва А (функції літератури та зв'язок між автором, текстом, контекстом та читачем).
- Література та мистецтва Б (невербальні форми висловлювання елементи візуальної та музичної літератури).
- Література та мистецтва В (певні зміни в історії культури).
- Моральне обґрунтування (важливі питання про вибір та цінності у людському досвіді).
- Кількісне обґрунтування (аналіз кількісних та математичних методів думки у природничих науках, соціальних та гуманітарних науках).
- Наука А (аналіз природних феноменів за допомогою фізики та хімії).
- Наука Б (аналіз наук про життя з еволюційного та історичного погляду).
- Соціальний аналіз (аналіз ключових проблем включно з поведінкою людей та інститутами).

Додаток 3

Факультет	Дисципліна	Ступень
Антропологія	Антропологія	AM, PhD
Ділова економіка	Ділова економіка	PhD (AM)
Бізнес	Організаційна поведінка Прийняття рішень	PhD PhD
Класичні науки	Класична грецька мова, філософія, сер-вічна латина Сучасна грецька, клас. археологія, філологія	PhD PhD (AM)
Сх. Азійські мови і цивілізації	Східно-Азійські мови і цивілізації	PhD (AM)
Економіка	Економіка	PhD (AM)
Англійська і американська мова і література	Англійська і американська мова і література	PhD (AM)
Уряд (Державне управління)	Політологія	PhD (AM)
Політика з охорони здоров'я	Політика з охорони здоров'я	PhD
Історія	Історія	PhD (AM)
	Історія і Східноазійські мови	PhD
	Історія Американської цивілізації	PhD
	Історія мистецтва і архітектури	PhD (AM)
	Історія науки	PhD (AM)
Вивчення Близького Сходу	Регіональне вивчення – Близький Схід	AM
	Антропологія і вивчення Близького Сходу	PhD
	Економіка і вивчення Близького Сходу	PhD
	Історія мистецтва і архітектури і вивчення Близького Сходу	PhD
	Історія і вивчення Близького Сходу	PhD
Нові Східні мови і цив-ції	Нові Східні мови і цивілізації	PhD (AM)
Філософія	Класична філософія	PhD (AM)
	Філософія	PhD (AM)
Політекономія і Уряд	Політекономія і Уряд	PhD
Психологія	Психологія	PhD (AM)
	Соціальна психологія	PhD
Суспільна політика	Суспільна політика	PhD
Регіонознавство	Східна Азія	AM
	Росія, Східна Європа і Центральна Азія	AM
Слов'янські мови і літ-ри	Слов'янські мови і літератури	PhD (AM)
Соціальна політика	Соціологія	PhD
	Урядування	PhD
Соціологія	Соціологія	PhD (AM)
Статистика	Статистика	PhD (AM)
Релігієзнавство	Релігієзнавство	PhD (AM)

Вимоги факультетів для отримання наукового ступеня

Академічні вимоги

- Мінімум 6 семестрів навчання з повною зайнятістю, включаючи досвід викладання. Робота виконана в іншому місці може бути зарахована у відповідності із процедурою.

Вимоги з курсів (предметів)

- Задовільне завершення схваленої програми 8 півкурсів, окрім ступеня АМ.
- Участь у семінарах, які веде викладач кафедри, протягом 3 семестрів із оцінкою «А» хоча б в одному семестрі.
- Академічний транскрипт (довідка) із більшою кількістю оцінок «А», ніж «В», і без оцінок нижче «В». Оцінки «зараховано / незарах.» повинні бути переведені у бали.

Вимоги з іноземної мови

Зазвичай кандидати повинні виконати вимоги з французької і, де потрібно, латинської мов до складання загального іспиту.

- Вільне читання французькою мовою [відповідний предмет].
- Вміння читати латиною для тих, хто спеціалізується у філології (історичній лінгвістиці) або літературі ранніх періодів [відповідні предмети].

Викладання

- Досвід викладання в Гарвардському університеті або в іншому місці. Студенти повинні задовільнити цю вимогу до отримання PhD.

Загальний екзамен

- Задовільне складання письмового іспиту після виконання мовних вимог. Студенти, які вже мають ступінь АМ або його еквівалент з інших університетів, складають цей іспит в кінці другого року. Студенти із Гарвардським ступенем АМ – на початку четвертого. Письмовий іспит складається з двох 4-годинних сесій з інтервалом у кілька днів.
- Задовільне складання 2-годинного усного іспиту у 2-тижневий період після складання письмового іспиту.

Дисертація

- Проект дисертації повинен бути поданий на затвердження в деканат протягом першого семестру після складання загального іспиту. Тема дисертації зазвичай береться з області спеціалізації кандидата. Її мета – показати, що кандидат здатен проводити незалежне дослідження і представляти результати у переконливій формі.
- Дисертація виконується під керівництвом викладача відповідної кафедри. Вона повинна бути прочитана і затверджена керівником і ще двома додатковими рецензентами, один з яких є членом кафедри. Із дозволу факультету студент може попросити викладача з іншої кафедри бути його науковим керівником. На кафедрі подається дві копії дисертації.
- Дисертація підлягає захисту у разі бажання студента, або якщо на кафедрі є деякий сумнів щодо дисертації.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., професор, проректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили;
Колісниченко А. І., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

